

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ
БРОЙ 1
2013

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION
VOLUME 1
2013

ОБРАЗОВАНИЕТО НА ДЕЦАТА ОТ ЕТНИЧЕСКИТЕ МАЛЦИНСТВА В БЪЛГАРИЯ И СЪПЪТСТВАЩИТЕ ГО ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ 1919 – 1944 Г.

ПЕНКА НЕНОВА ЦОНЕВА

Penka Nenova Tsoneva. EDUCATION OF CHILDREN FROM ETHNIC MINORITIES IN BULGARIA AND THE PEDAGOGICAL PROBLEMS THAT ACCOMPANY IT DURING 1919 – 1944

(публикацията е по проект на тема: „Основни педагогически проблеми в училища с увеличаващ се брой деца от етническите малцинства в България”, 2007 - 2008 г., фонд „Научни изследвания” на СУ „Св. Климент Охридски”)

***Abstract:** This research is of historical and pedagogical nature. It aims at highlighting trends in the development of education of children from the ethnical minorities in Bulgaria and outlining relevant pedagogical problems during the period from 1919 to 1944. Some of the main pedagogical problems are learning of mother tongues at school, training of teachers which includes knowledge of the minorities' cultures, range of children from different ethnical origin at school, etc.*

***Ключови думи:** образование, деца, етнически малцинства в България, педагогически проблеми в периода 1919-1944 г.*

***Keywords:** education, children, ethnical minorities in Bulgaria, pedagogical problems, period from 1919 to 1944*

Предговор

Съвременната рефлексия на историческия опит в сферата на образованието и педагогическите проблеми при децата от етническите малцинства у нас е живата връзка на минало и настояще, а в определени случаи и база за преосмисляне на съвременните проблеми в училищата с увеличаващ се брой деца от различните етноси и ключ към тяхното решаване.

Актуална към настоящия момент е практиката, характерна за периода 1919 – 1944 г., да се използват у нас разнообразни форми за изучаване на официалния език за страната в малцинствените училища, без това да

противоречи на автономията им относно образователното съдържание, вероизповедание и обучение на майчин език. Последиците са свързани с професионалната мобилност, реализация и интеграция в обществото на децата от различните малцинства. Тази тенденция се интегрира с укрепване и развитие на частните училища посредством увеличаване държавните субсидии за тях и доближаване нивото им до това на народните, повишаване квалификацията, методическата подготовка, заплащане и мотивация за труд на учителите в мюсюлманските училища – все мерки по посока на намаляване високия процент неграмотност сред турчетата, циганчетата и помачетата и повече възможности за получаване на основно образование. Това са основанията за избора на периода на изследването.

Целта на проучването е да открие тенденции в развитието на образованието на децата от етническите малцинства в България и съпътстващите го педагогически проблеми през периода от 1919 до 1944 г. Сред основните педагогически проблеми са присъствието на майчините езици в училище, подготовката на учители, включваща познание за съществуващите култури, обхвата на децата от различните етноси в училище и др.

Образованието и педагогическите проблеми в частните училища 1919 - 1944

Ньойският договор за мир от 27.11.1919 г. задължава страната ни да открие обществени малцинствени училища или паралелни към народните училища, в които обучението да се води на съответния малцинствен език и да признае правото на лица от малцинствата да откриват и издържат частни училища. Член 54 и 55 от Договора дефинират малцинствените училища като такива, в които принадлежащите към народностно, верско или езиково малцинство деца на български поданици имат „право свободно да се ползват в тях от езика си и свободно да изповядват вярата си” [8, чл. 54]. Към тях се отнасят само „арменските, еврейските, гръцките, българо-католическите, българо-мохамеданските, румънските, турските и руски училища”, а американските, френските, немските, италианските, чехословашките и руски училища влизат в групата на училища на чужди мисии” [14, с. 197]. По време на изследвания период /1919-1944 г./ у нас функционират между 9 и 16 първоначални арменски училища и 3 прогимназии, между 2 и 20 еврейски първоначални училища и между 5 и 11 прогимназии, между 1355 и 344 турски първоначални училища между 20 и 37 прогимназии, и само за периода 1919 – 1924 г. между 155 и 234 българо-мохамедански първоначални училища. Броят на първоначалните българо-католически училища се колебае между 1 и 6, обслужвани от 1 прогимназия, а на циганските първоначални – между 1 и 4 само за периода от 1919-1929 г. [16;17].

Тези клаузи интегрират България към стартиралата под егидата на Обществото на народите международна система за защита на малцинствата. Страната ни става част от тази система и член на Обществото от 1921 г. Обстоятелството предпоставя, от една страна, обогатяването на просветното ни законодателство за малцинствените училища, а от друга – ангажирането на училищното управление с решаването на редица педагогически проблеми в тези училища.

Първият педагогически и образователен проблем е свързан с опита, макар и кратковременен, на земеделското правителство с просветен министър Стоян Омарчевски да уеднакви статута /права на учители и ученици и условия на издръжка/ и нивото на обучение на турските и народни училища [9, с. 31]. На практика да се следва точно учебната програма на народните училища от мюсюлманските /турски, татарски и цигански/ училища не се осъществява поради отсъствието на достатъчни условия, включително материални, за това. Единствено първоначалните българо-мохамедански училища, 155 на брой за страната, от учебната 1921/22 г. поставят началото на постепенното си доближаване до народните. Процесът се подпомага административно от държавата, която находчиво и умело използва образованието на помаците за приобщаването им към българската нация. Широкообхватен е процесът на трансформация през учебната 1934/25 г., когато броят на първоначалните българо-мохамедански училища е вече 234. Превръщането на частните първоначални помашки в народни има не само политическо значение. Трансформацията прави практически достъпно прогимназиалното образование за българо-мохамеданчетата, които до 1944 г. не разполагат с частни прогимназии. Същевременно с въвеждането на задължително прогимназиално образование през 1921 г. броят на народните прогимназии рязко нараства: от 369 през учебната 1919/20 г. със 76209 ученици на 2106 през 1943/44 г. с 280258 ученици [14, с. 210 и с. 232].

Вторият педагогически проблем се отнася до степента на владеене на официалния език за страната. Усвояването на българския език от децата с друга етническа принадлежност протича в следните форми:

- привличане на децата от малцинствата за обучение в народните училища;
- трансформиране на българо-мохамеданските в народни училища, вследствие на което се увеличава броят на учебните дисциплини, чието преподаване е на матерен български език;
- активна законодателна намеса чрез правилниците от 1935 г., 1937 г. и 1939 г. и Законът от 1941 г. за учебниците и учебните помагала, предназначени за частните училища [6]. Законодателят изисква те да бъдат написани на български език по предметите: вероуче-

ние, гражданско учение, българска история, българска география и български език.

Увеличаването на формите за обучението на децата от етническите малцинства на официалния за страната език, както и разширяване обучението по български език в частните училища са следствия от две основни причини. Първата от тях е степента на усвояване на българския език от малцинствата. Констатира се, че „дори 60 години след Освобождението много хора от малцинствата не знаят официалния език на страната, необходим за нормалната комуникация в обществото” [13, с.64]. Втората причина е свързана с по-голямата образователна вариативност, професионална мобилност и социална адаптивност, които владеенето на официалния език за страната предполага.

Третият проблем касае обхвата на децата от етническите малцинства в задължителните образователни степени.

От 1879 до 1921 г. първоначалното образование е задължително и безплатно за всички български поданици и може да бъде получено в народните, частните или чуждите училища. След 1921 г. правителството на БЗНС увеличава с още три години задължителното обучение, включващо и прогимназиалния курс. Основното образование за децата на българските граждани на възраст от 7 до 14 години става задължително и безплатно. ЗНП предвижда контролни механизми и санкции /глоби/ за неизпълнение на тази клауза като същевременно предоставя в духа на Женевската конвенция за защита на малцинствата свобода на избор на вида училище с алтернатива – обучение в домашни условия.

Какво показват практическите резултати?

Поради причини от различно естество – липса на средства за издръжка на училище в малките населени места /села и махали/, финансов недоимък и невежество на родителите, смяна на местожителството, недостатъчна ангажираност на местните структури на училищно управление и др., голяма част от помачетата, турчетата и циганчетата не посещават училище или не завършват учебната година. Статистическите данни относно задължителното обучение в Царство България показват, че за учебната 1925/26 г. 64% от подлежащите на задължително учение помачета не ходят на училище, следвани от циганчетата – 43%, турчетата – 34%, арменчетата – 9%, еврейчетата – 2% и т. н. [18].

Посочените причини обуславят и степента на посещаемост на прогимназиите, чиито брой е значително по-малък спрямо този на първоначалните малцинствени училища – от 3 до 5 пъти за еврейските и арменските и 36 пъти за турските. Разликата се обяснява с предпочитанията предимно на еврейчетата и по-малко на арменчетата към народните прогимназии и чужди училища. Народните училища дават възможност за прогимназиално образование на помачетата, тъй като българо-мохамеданска про-

гимназия е съществувала само през учебната 1923/24 г. Броят на учениците в малцинствените прогимназии нарастват с различен темп: за периода 1919/20 – 1943/44 г. арменчетата се увеличават 4,6 пъти, еврейчетата – 3 пъти, турчетата – 1,7 пъти и т. н. [16;17].

Високата степен на грамотност и почти изцяло покриване изискването за задължително основно образование на децата от еврейската и арменска етнически общности са едновременно предпоставка и следствие. Предпоставка за това еврейчетата и арменчетата да „се адаптират лесно при продължаване на образованието си в народните и чуждите училища, както и в живота на обществото” и същевременно следствие от няколко основни фактора – доброто икономическо положение и съсредоточаването на преобладаващата част арменци и евреи в градовете с развита училищна мрежа [14, с. 231].

Ниският процент сред помачетата, турчетата и циганчетата, получили основно образование и наличието на много неграмотни и малограмотни сред тях имат за последица трудностите в професионалната им реализация и интеграция в обществото. За целта българското правителство полага значителни усилия в законодателен и управленски план. То отпуска държавна, окръжна и общинска помощ на частните училища и то предимно на мюсюлманските, еврейските и арменските училища по демократични, политически и международни съображения [2, 7, 8]. Целта е увеличаване на възможностите за получаване на задължително основно образование сред децата от малцинствените общности при зачитане правото им на вероизповедание и обучение на майчин език. Перманентен акцент в грижите си, особено при управлението на БЗНС, държавата поставя върху мюсюлманските /мохамеданските, турските, татарските и циганските училища/ поради голямата разлика в материалното им състояние спрямо другите малцинствени училища. Анализът на държавните субсидии за частните училища показва, че от предвидените за 1921 финансова година в бюджета 850000 лв., 600000 са дадени на турските училища, а останалите – на еврейските, арменските и други училища. Същевременно тенденцията бележи увеличаване на тези субсидии – от 200000 златни лева през 1915 г. те нарастват на 500000 лв. през 1931 г. [12, с. 197].

Четвъртият педагогически проблем се отнася до труда на учителите в малцинствените училища и отношението на държавата към него. Могат да се открият няколко аспекта на проблема, сред които са трудовото възнаграждение, квалификацията и методическата подготовка на тези учители.

Заплатите на учителите в частните училища се отличават с голяма вариативност не само в количествено отношение, но и като форма и редовност на изплащане. Една от основните причини е намесата на държавата до 1936 г. в регулирането на трудовото възнаграждение в малцинствени-

те училища, което е резултат от взаимно договаряне между учителя и училищното настоятелство. Възнаграждението на учителите в арменските, еврейските и чуждите училища е не само по-високо от това в народните, но и рязко контрастира на заплащането в турските училища, което е нередовно и често в натура.

След 1936 г. законово се регламентират учителските заплати в частните първоначални, прогимназиални и гимназиални училища, където месечното трудово възнаграждение не трябва да е по-малко от това за съответните длъжности /на учители и директори/ в държавните училища [3, с. 156]. Законът коментира и социалното осигуряване на учителите в частните училища при болест, но не и при старост, изключвайки възможността за държавна пенсия. Тези законоположения доближават нормативните бази на народните и частни училища, съдействат за подобряване на материалното състояние предимно на учителите в мюсюлманските училища и за повишаване на тяхната мотивация за работа. Отношението и отговорностите на държавата към трудово-социалното законодателство в частните училища е в духа на либералните ѝ традиции в сферата на образователната политика на малцинствата.

Квалификацията и методическата подготовка на учителите в частните училища също фокусират вниманието на законодателя. За разлика от точно определения образователен ценз на учителите за съответните степени и видове народни училища, ЗНП от 1909 г. твърде общо го регламентира за частните училища. Според чл. 370 учителите в частните училища трябва „да притежават поне познания, които им дават право на учител” [2, чл. 370]. Тази мъглява формулировка получава конкретизация в измененията и допълненията на ЗНП от 1921 г., съгласно които завършилите турска прогимназия или общообразователен курс се считат за правоспособни да учителстват в мюсюлманските училища [4].

На практика се оказва, „че персоналът в турските първоначални училища е свършено неподготвен за учителска длъжност. В повечето случаи учителите са с прогимназиално образование или ходжи. Общата, специалната и методическата им подготовка е много слаба. Някои от учителите – стари ходжи са полуграмотни – четат, но не могат да пишат или, ако умеят и двете, то е в недостатъчна степен. Срещат се и такива, които не знаят таблицата за умножение и да подписват името си на български” [14, с. 214]. Единствено в градските турски училища успоредно с прогимназиалното и незавършено гимназиално образование се срещат учители и със завършено гимназиално образование.

Ниският образователен ценз, професионална и методическа подготовка на учителите в мюсюлманските училища влизат в противоречие с допълнението на ЗНП от 10.07.1924 г. задължителните учебни предмети по български език, българска история и география за децата на българските поданици от частните училища да „се преподават от учители българи или

инородци, свършили народно училище и имащи право на редовни учители” [5, чл. 196]. Обективните обстоятелства налагат назначаването на учители българи в мюсюлманските училища. Професионално-педагогическата подготовка на новоназначените учители по български език, българска история и география съдействат не само за целенасоченото възпитание на помачетата, турчетата и циганчетата като български граждани, но и дава сериозен тласък за реформиране, модернизирание и издигане методическото равнище на обучението в посочените училища. Това е механизъм и трета по ред за разглеждания период законодателна инициатива на държавата в опита ѝ да повиши нивото на квалификацията и методическата подготовка на учителския персонал в мюсюлманските училища.

Проблем от подобно естество не се създава в еврейските и арменски училища. В тях, аналогично на народните училища, са налице достатъчно и на необходимото равнище подготвени в професионално и методическо отношение учители. Особено след 1924 г. българи - учители постъпват на работа в арменските училища.

Заключение

Анализираните четири проблема от образователно и педагогическо естество са сред приоритетните през периода от 1919 г. до 1944 г. Въпреки отсъствието на специални емпирични и теоретични изследвания върху обучението в малцинствените училища, наличните исторически извори позволяват да се направят няколко основни обобщения.

Първо, държавата чрез поредица от законодателни инициативи се опитва да доближи условията и нивото на обучение в малцинствените училища до тези в народните училища. По-съществени успехи в това отношение се постигат при помашките първоначални училища, стартирали процеса на трансформирането си в народни, както и при заплащането на труда на учителите в мюсюлманските училища, довело до подобряване на материалното им състояние и мотивация за труд.

Второ, значителни успехи се постигат в сферата на повишаване квалификацията и методическата подготовка на учителския персонал в мюсюлманските училища, проблем, несъществуващ за еврейските и арменски частни училища.

Трето, налице е тенденция към увеличаване на държавните субсидии за частните училища с оглед по-големите възможности за получаване на основно образование сред децата от етническите малцинства. Акцентът в това отношение върху мюсюлманските училища се обяснява с високия процент неграмотност и полуграмотност, а оттук и затруднената професионална реализация и социална интеграция на турчетата, циганчетата и помачетата.

Четвърто, увеличават се формите за изучаване на официалния език за страната в малцинствените училища без това да противоречи на автоно-

мията им относно образователното съдържание, вероизповедание и изучаване на майчиния език. Усвояването на българския език е в пряка връзка с професионалната мобилност и реализация на децата от малцинствата.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОРИ

1. Георгиева, Ст. Методика на обучението по история. Шумен, 1991.
2. Закон за народното просвещение. – Държавен вестник, 49, 05.03.1909.
3. ЗНП. – В: Сб. на законоположенията, правилниците и разпоредбите по ведомството на МНП, С., 1937.
4. Закон за изменение и допълнение на чл. ... от ЗНП. – Държавен вестник, 87, 21.07.1921.
5. Закон за изменение и допълнение на над 100 члена от ЗНП. – Държавен вестник, 79, 10.07.1924.
6. Закон за учебниците и учебните помагала. – Държавен вестник, 95, 1941.
7. Наредба – закон за предучилищното възпитание. – Държавен вестник, 218, 24.12.1934.
8. Ньойски договор с обяснителни бележки. С., 1994.
9. Окръжно №34801 от 19.12.1921 г. относно турските училища. – Училищен преглед, 1-3, 1922.
10. Правилник за уредбата и управлението на училищните фондове. – ДВ, 77, 08.07.1926.
11. Правилник за прилагане на Закона за народната просвета. – ДВ, 111, 22.05. 1939.
12. Сачкова, Е. Бюджетът на мюсюлманските, еврейските и арменските общообразователни училища /1918-1941/. – Годишник на СУ „Св. Климент Охридски”, ФП, т. 89, 1996.
13. Сачкова, Е. Нормативи за образованието на малцинствата в България /минало, настояще, бъдеще /. – Стратегии, 1, 1994.
14. Сачкова, Е. Общообразователните училища на малцинствата в България 1919-1944. – В: Годишник на СУ „Св. Климент Охридски”, ФП, т. 88, 1995.
15. Сведения за състоянието на учебното дело 1942/1943 г. С, 1947.
16. Статистика на образованието в Царство България. Учебната 1919/1920 г. С., 1926.
17. Статистика на образованието 1940/41 – 1945/46. С., 1948.
18. Цонков, Д. Доклад върху задължителното учение в Царство България през учебната 1925/26 г. – Училищен преглед, 4, 1927.
19. Цонков, Д. Развитие на основното образование в България от 1878 до 1928 година. С., 1928.

доц.д-р Пенка Цонева
СУ „Св.Климент Охридски”